

РОЗДІЛ II. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2021-4-02>

Забезпечення екологічних прав громадян: проблемні питання адміністративно-правового регулювання, реалізації, охорони та захисту

Болокан І. В.

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-1868-7552
innabolokani@gmail.com

Ключові слова: екологічні права, екологія, довкілля, контроль, нагляд, державний нагляд (контроль).

У статті розглядаються питання забезпечення державою екологічних прав громадян через призму такої тріади, як нормативне закріплення відповідного права; встановлення такого, що кореспондує цьому праву, обов'язку інших суб'єктів (суб'єкта); встановлення конкретних заходів відповідальності за порушення цього права. За результатами проведеного аналізу вказується, що в основі низки понять, що характеризують екологічні права громадян і забезпечення яких гарантує держава, закладено два базових поняття – «екологія» та «довкілля», які є основою для значної кількості інших понять. Недоліком нормативного регулювання, характерним як щодо кожного з цих понять, так і щодо більшості похідних від них, розглядається їх нормативна невизначеність. Іншим недоліком є відсутність в окремих базових, спеціальних щодо екологічної сфери законах окремої статті із термінами, що використовуються в них, а також невизначення цими законами навіть базових термінів, які є основою тих відносин, які ними регулюються. Указується також на такі особливості окремих нормативних дефініцій, як: 1) надання визначення з використанням протилежного (негативного) поняття; 2) відсутність нормативного визначення більш базових понять, натомість закріплення дефініцій похідних від них визначень. Констатується надання (закріплення) відповідних прав, узяття державою на себе відповідного обов'язку щодо забезпечення їх реалізації, охорони та захисту, але відсутність конкретизації змісту відповідного права та кореспондувального йому обов'язку держави має наслідком ускладнення реалізації цих прав. Аналізуються повноваження різних суб'єктів державної влади у сфері забезпечення екологічних прав з акцентуванням на питаннях контрольно-наглядових повноважень суб'єктів виконавчої гілки влади. Указується на широкий спектр «згадування» в нормативно-правових актах про «контроль»/«нагляд», «державний нагляд»/«державний контроль», натомість відсутнє чітке їх розмежування та роз'яснення змісту, що створює певні труднощі в процесі правозастосування. Зважаючи на те, що доктрина наразі офіційно не є визнаним джерелом адміністративного права (можливість використовувати доктринальні положення для тлумачення змісту понять, змісту того чи іншого права чи принципу в судовій чи адміністративній правозастосовній діяльності нормативно не закріплено), а також обґрунтовується доцільність уніфікації їх змісту на нормативному рівні, зважаючи на відсутність уніфікованого погляду науковців на сутність цих понять.

Enforcement of civil environmental rights: challenges of administrative law regulation, exercise, protection, and defense

Bolokan I. V.

*Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Civil Law
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho st., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1868-7552
innabolokani@gmail.com*

Key words: *environmental rights, ecology, environment, control, supervision, state control (supervision).*

The article considers the issue of state safeguard of citizens' environmental rights through the prism of a triad: statutory consolidation of the relevant right; imposition of an obligation of other subjects (subject) corresponding to this right; fixation of specific penalties for the violation of the right. A conducted analysis shows that some concepts, which characterize citizens' environmental rights that are guaranteed by the state, are grounded on two basic concepts – “ecology” and “environment”, which, in turn, are a basis for many other concepts. Statutory ambiguity is regarded as a shortcoming of statutory regulation, which is peculiar both to each of these concepts and the majority of their derivatives. Another shortcoming is a lack of special basic terms in individual environmental laws, as well as the failure of laws to define basic terms, which are a ground of relevant relations. The author also highlights the following particularities of statutory definitions: 1) a definition using the opposite (negative) concept; 2) the lack of statutory definition of more basic concepts but consolidated definitions derived from them. It is stated that the provision (consolidation) of relevant rights, the state's undertaking of the specific obligation to ensure their implementation, protection and defense, but concurrent lack of specification of the right and corresponding state obligation, results in a complicated exercise of rights. Powers of different government entities in the area of ensuring environmental rights are analyzed with an emphasis on control and supervisory powers of executive authorities. The research indicates a wide spectrum of “mentioning” “control”/ “supervision”, “state supervision”/ “state control” within statutory legal acts, but there is no clear differentiation and clarification that creates some difficulties during their law enforcement. Keeping in mind that doctrine is not an officially recognized source of administrative law (an option to use doctrinal provisions for the interpretation of concepts, the content of a particular right or principle in judicial or administrative law-enforcement activity is not statutorily enshrined) and a lack of a unified scientific vision of these concepts, it justified expediency to unify their content at the legislative level.

Вступ. Потреба в забезпеченні екологічних прав громадян є однією з найактуальніших проблем сучасності, адже вона пов'язана як із базовою для права категорією – «права людини», так і з найціннішим об'єктом охорони з боку правової держави – людиною та її здоров'ям. У січні 2020 р. у проєкті Конвенції ООН про біологічне розмаїття, розміщеному на офіційному сайті

ООН, зазначено, що світ зіштовхнувся з проблемою зникнення різних видів флори та фауни, що може обернутися зникненням цілих екосистем та серйозними наслідками для виживання людства як виду. Саме цінність об'єкта охорони (життя та здоров'я людини) є тим чинником, що поєднує різні галузі права, норми яких регулюють ті чи інші аспекти широкого спектра екологічних прав,

реалізація яких (прав) пов'язана зі значним розмаїттям сфер, що впливають на здоров'я людини, навколишнє щодо людини природне середовище і, відповідно, з питаннями: 1) нормативного декларування (закріплення) відповідних положень; 2) забезпечення реалізації прав, закріплених у нормативно-правових актах; 3) охорони та захисту цих прав тощо. Значний обсяг у нормативному регулюванні питань забезпечення реалізації, охорони та захисту екологічних прав громадян здійснюється нормами адміністративного права, чимало норм якого ще важко визнати досконаліми, адже досконалість пов'язана з ефективністю як забезпечення реалізації відповідних прав, так і засобів, завдяки яким здійснюється їх охорона та захист. Отже, дослідження наявних проблем у сфері адміністративно-правового забезпечення реалізації, охорони та захисту екологічних прав громадян, пошук шляхів вирішення відповідних проблем, формулювання пропозицій щодо вдосконалення відповідного нормативного врегулювання є актуальними напрямками наукових розробок.

Оскільки забезпечення екологічних прав громадян так чи інакше пов'язане з їх реалізацією щодо різних видів природних ресурсів, користуванням різними видами екологічних об'єктів, то враховуватись мають вже наявні наукові розробки щодо цих об'єктів. Тобто важливими є наукові розробки щодо як загальних (екологічна політика, екологічна безпека), так і спеціальних (вузьких сфер суспільного життя, в яких ці права реалізовуватимуться) питань. Так, чимало наукових праць адміністративно-правової спрямованості присвячено проблематиці управлінських аспектів реалізації екологічної політики в Україні, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки (наприклад, праці О.Я. Лазора, 2004 р., Ю.О. Легези, 2018 р., К.А. Машненко, 2018 р., А.Е. Омарова, 2019 р., О.В. Артеменка, 2018 р., О.І. Матюшенко, 2018 р., В.С. Шака, 2018 р., О.Ф. Якимчука, 2019 р., С.В. Прудника, 2018 р., Л.О. Ємця, 2018 р., І.В. Кожем'яки, 2019 р.), регулювання екологічної діяльності (наприклад, праці К.А. Рябець, 2007 р.), охорони навколишнього природного середовища та природокористування (наприклад, праці О.А. Улютіної, 2011 р.), суб'єктів такої охорони (наприклад, праці М.М. Сливки, 2019 р.), адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення (наприклад, праці І.А. Куян, 2001 р., І.І. Денисюк, 2020 р.), розгляду публічно-правових спорів у сфері використання природних ресурсів у порядку адміністративного судочинства (наприклад, праці А.В. Хоменка, 2018 р., В.А. Вігіва, 2018 р., Н.І. Золотарьової, 2018 р., Г.А. Майданевич, 2018 р.), адміністративно-правового забезпечення євроінтеграційних процесів в екологічній

сфері (наприклад, праці Г.В. Савенко, 2017 р., Г.В. Тішкової, 2018 р.). Значна кількість наукових досліджень охоплює вищезокреслені загальні питання щодо конкретних сфер чи екологічних об'єктів. Так, розглядаючи сферу лісового господарства, як приклад можна навести праці таких учених-адміністративістів та фахівців у галузі державного управління, як Н.В. Марфіна (2007 р.), О.О. Онищук (2009 р.), Г.А. Гарварт (2014 р.), С.В. Матчук (2014 р.), Г.А. Гончаренко (2015 р.), Д.А. Арутюнян (2017 р.), О.А. Козачук (2017 р.), Х.В. Юшкевич (2019 р.), О.Є. Волков (2019 р.); сферу земельних ресурсів – праці С.В. Бакуліної (2018 р.), Я.Ю. Штикера (2018 р.), В.Я. Даугуля (2018 р.), В.Г. Пітателева (2018 р.), С.А. Харківського (2018 р.), К.І. Рибалки (2019 р.), Г.П. Шуст (2019 р.), О.М. Швець (2019 р.), О.В. Шкурюпата (2018 р.), К.О. Набоки (2018 р.); сферу водного господарства – праці Л.В. Гбур (2019 р.), Х.Н. Мепарішвілі; сферувикористання і охорони надр – праці Н.О. Максименцевої (2018 р.) тощо.

Метою статті є обґрунтування на підставі аналізу праць учених-адміністративістів, фахівців у галузі державного управління, фахівців в інших галузях права, аналізу нормативних положень, якими регулюються адміністративно-правові аспекти забезпечення реалізації, охорони та захисту екологічних прав громадян, найбільш оптимальних шляхів вирішення наявних проблем у відповідній сфері правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Якщо йдеться про забезпечення державою певного права, з її боку має бути: по-перше, нормативне закріплення відповідного права; по-друге, встановлення кореспондувального цьому праву обов'язку інших суб'єктів (суб'єкта), якими можуть бути як будь-які особи, від яких вимагається не порушувати відповідне право, так і (обов'язково) вповноважені державні органи, покликані забезпечити реалізацію цього права та його захист й відновлення у разі порушення; по-третє, встановлення конкретних заходів відповідальності за порушення цього права. Розглянемо ці аспекти.

Щодо нормативного закріплення екологічних прав громадян. Закріплення на конституційному рівні певних положень вже саме по собі свідчить про важливість для держави врегулювання відповідного питання, адже саме в конституціях кожна держава фіксує і регламентує найважливіші для неї питання, що постають як «база» для подальшої детальної регламентації в інших законодавчих та підзаконних актах. При цьому зазначимо, що Конституцію України уналежнюємо до джерел адміністративного права, на протипагу тим ученим-адміністративістам, які обґрунтовують протилежне (див., наприклад, праці Н.В. Галіциної [1, с. 174–175], Р.С. Мельника [2, с. 12–13],

К.Ю. Солодової [3, с. 37]). Одним із таких питань, про яке у Конституції України згадується стосовно різних форм його вияву (від закріплення відповідного права до надання повноважень із його забезпечення органам різних гілок влади) є право кожного громадянина на екологічну безпеку та забезпечення екологічної рівноваги на території держави загалом. Питанням забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, що безпосередньо пов'язані з питаннями збереження генофонду Українського народу, присвячується окрема стаття Конституції України (ст. 16 [4]), що свідчить про актуальність цієї проблеми для держави, адже саме такий обов'язок щодо забезпечення цієї безпеки держава й покладає на себе. Екологічні аспекти суспільного життя відображені в різних статтях Конституції України та позначаються через низку різноманітних понять, серед яких, зокрема, «екологічна безпека» та «екологічна рівновага», як-от «довкілля», та пов'язані з ним поняття. Так, про право на безпечне довкілля, зокрема, йдеться у розділі, присвяченому правам громадян, як-от у ст. 50 Конституції України, а серед засобів, якими особа може відновити порушене право, є отримання відшкодування завданої шкоди, яке, натомість, не є засобом забезпечення відповідного права, адже передбачає певний процес відновлення порушеного, тобто приведення у первісний стан, тобто той стан безпеки, який держава й гарантує, закріплюючи право на безпечне довкілля. Поняття «довкілля» є основою й інших понять, які використовуються в Конституції України, як-от «стан довкілля», «охорона довкілля» (п. 6 ч. 1 ст. 85; п. 3 ч. 1 ст. 119, п. 5 ч. 1 ст. 138 [4]). Ураховуючи те, що забезпечення безпеки передбачає попередження небезпеки, одним із засобів такого попередження є надане в ч. 2 ст. 50 Конституції України право доступу та поширення інформації, яке може стосуватись тих чи інших аспектів безпечного довкілля, забезпечення якого гарантує людині стан, що має назву «здоров'я», повноцінне та довге її життя. Стан довкілля та якість харчових продуктів і предметів побуту є тими об'єктами, яких і стосується реалізація права на відповідну інформацію. Певним засобом щодо можливості реалізації цього права є імперативна норма про заборону засекречування будь-ким відповідної інформації. Про екологічну безпеку згадується й у статті, де визначаються питання, регулювання яких здійснюється виключно законами України (п. 6 ч. 1 ст. 92 [4]), й у статті, в якій йдеться про повноваження Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) (п. 3 ч. 1 ст. 116 [4]) тощо.

Ще одне поняття, яке використовуються в Конституції України і яке пов'язане із забезпеченням екологічних прав громадян, є «екологічна ситуа-

ція», яке згадується у декількох аспектах: закріплення в імперативній формі неможливості погіршення екологічної ситуації та природних якостей землі у процесі реалізації свого права власності (ч. 7 ст. 41 [4]); визначення компетенції суб'єкта, повноваження якого поширюються й на відносини, пов'язанні з екологічною ситуацією (повноваження Верховної Ради України (далі – ВРУ), які закріплені в п. 31 ч. 1 ст. 85 [4]); зарахування цих питань до переліку тих, регулювання яких здійснюється виключно законами України (п. 19 ч. 1 ст. 92 [4]). Також у Конституції України згадується і про надзвичайну екологічну ситуацію (п. 21 ч. 1 ст. 106; п. 10 ч. 1 ст. 138 [4]).

Отже, в основу низки понять, що характеризують екологічні права громадян і забезпечення яких гарантує держава України, закладені дві базові категорії – «екологія» та «довкілля», які є основою інших понять: 1) «екологічна безпека», «екологічна рівновага», «екологічна ситуація», «надзвичайна екологічна ситуація»; 2) «безпечне довкілля», «стан довкілля», «охорона довкілля» тощо. Натомість поєднує їх те, що обидві ці основи не є нормативно визначеними поняттями. Крім цього, більшість похідних від цих основ понять, якими «оперує» законодавець у нормах Конституції України, нормативно не визначені. Указане зумовлює потребу пошуку змісту цих понять в інших джерелах, зокрема довідникових та доктринальних.

Поняття «екологія», як правило, подається лише в загальних довідникових джерелах, здебільшого в біологічному та соціальному його значеннях, які, відповідно, пов'язуються з взаємозв'язками або живих істот загалом (тварини, рослини, мікроорганізми) або людини з довкіллям (середовищем) (див., напр.: [5, с. 213; 6 с. 168–169; 7, с. 431]). У загальних правових та адміністративно-правових довідникових джерелах наводяться, як правило, лише пов'язані з указаним поняття: «екологічне право» [8, с. 47–48; 9, с. 109; 10, с. 180], «екологічні права і обов'язки громадян» [8, с. 48–49; 9, с. 109], «екологічний моніторинг» [8, с. 49], «екологічна безпека» [9, с. 108; 10, с. 179; 11, с. 126], «екологічна експертиза» [9, с. 108; 10, с. 179], «екологічна інформація» [9, с. 108–109], «екологічна мережа» [10, с. 179–180] тощо.

Поняття «довкілля» визначається як навколишнє природне середовище, оточення, в якому існує жива істота, організм [6, с. 152]; «навколишнє» – те, що оточує кого-небудь, розміщене навколо [6, с. 361]. Отже, можна вести мову про синонімічність понять «довкілля» та «навколишнє природне середовище». Натомість у законодавчих актах використовуються як перший, так і другий термін. І при цьому заміна наприкінці

2012 р. у нормах Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» слів «інспектори охорони навколишнього природного середовища» в усіх відмінках на «інспектори з охорони довкілля», затверджена Законом № 5456-VI від 16.10.2012 р., свідчить про те, що законодавець чітко відмежовує вказані поняття. До того ж наявні й відповідні закони, сферою регулювання одного з яких є охорона навколишнього природного середовища (див. однойменний Закон від 25.06.1991 р. № 1264-XII) та оцінка впливу на довкілля (див. однойменний Закон від 23.05.2017 р. № 2059-VIII). Аналіз вітчизняної нормативної бази свідчить і про наявність низки інших законодавчих актів, у назві яких ідеться саме про «навколишнє природне середовище» (див., наприклад, закони України від 22.03.2018 р. № 2362-VIII, від 17.06.2015 р. № 530-VIII, від 06.03.1996 р. № 81/96-ВР) або про «довкілля» (див., наприклад, закони України від 06.07.2011 р. № 3596-VI, від 05.11.2009 р. № 1708-VI, від 22.03.2001 р. № 2333-III, від 06.07.1999 р. № 832-XI, від 05.03.1998 р. № 195/98-ВР). Отже, постає питання про визначення співвідношення понять «навколишнє природне середовище» та «довкілля».

Аналіз законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про оцінку впливу на довкілля» свідчить: 1) про відсутність у першому окремої статті з термінами; 2) наявність такої статті в другому законі, натомість відсутність базового для цього закону нормативного визначення. Аналіз змісту норм відповідних законів дозволяє зробити висновок про збіг багатьох складників цих понять, натомість дещо ширший зміст поняття «довкілля», яке містить і такий складник, як клімат. Ще раз зазначимо, що чітке нормативне визначення цього терміна відсутнє, а його зміст можна зрозуміти лише шляхом аналізу поняття «оцінка впливу на довкілля», де всі складники, про які ми зазначаємо, перелічені як об'єкти, щодо яких можливі негативні наслідки. Щодо терміна «навколишнє природне середовище» зазначимо, що в окремих міжнародних документах (див., наприклад, Закон від 08.06.1997 р., Гарантійну угоду від 24.07.2004 р., Модельний екологічний кодекс від 31.10.2007 р.) його зміст визначено більш широко, ніж у Законі України «Про навколишнє природне середовище».

Загалом, серед перелічених термінів, якими законодавець «оперує» у нормах Конституції України і які пов'язані з нормативним закріпленням та забезпеченням реалізації екологічних прав громадян, у нормативно-правовій базі наявні лише деякі з них, як-от «екологічна безпека», зміст якого наведено у ч. 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і який

відтворюється в інших, зокрема підзаконних, нормативно-правових актах (наприклад, у Наказі Мінтрансв'язку України від 08.05.2007 р. № 381). Відзначаючи позитивно факт наявності відповідної дефініції, зазначимо два недоліки нормативного врегулювання цього питання, перший із яких пов'язаний із відсутністю окремої статті в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», другий – із недоліками формулювання самої дефініції, коли визначення поняття «безпека» (екологічна) подається через протилежне поняття – «небезпека».

Також привертає увагу відсутність нормативного визначення більш базових понять і визначення похідних від них. Прикладом такої ситуації є відсутність нормативного визначення «екологічна ситуація», на противагу чому існує нормативного визначення поняття «надзвичайна екологічна ситуація», надана в Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», а з аналізу відповідного визначення можна зробити узагальнений висновок, що все, що не є «надзвичайною екологічною ситуацією», є «звичайною», тобто просто «екологічною ситуацією». У такому разі можна позитивно оцінити такий підхід законодавця (тобто визначення лише аномалії, а не нормального стану (норми), адже стосовно останнього (нормального, бажаного стану) навряд чи виникатимуть суперечки щодо тлумачення відповідного поняття.

Серед інших наявних на офіційному сайті ВРУ нормативних визначень, слід назвати «екологічні наслідки», «екологічний аналіз», «екологічні характеристики», «екологічні умови», «екологічність продукції (послуг)», «екологічні стандарти», «екологічні нормативи», «екологічні критерії» тощо.

Отже, можемо констатувати наявність поширеного використання як на конституційному рівні, так і на рівні звичайних (неконституційних) законів, які, натомість, є спеціальними щодо конкретної сфери свого регулювання, значної кількості понять, та відсутність нормативних дефініцій більшості з них, які входять у зміст «екологічні права громадян», обов'язок із забезпечення яких взяла на себе Україна. Надання (закріплення) відповідних прав, узяття державою на себе відповідного обов'язку, однак відсутність конкретизації змісту відповідного права та кореспондувального йому обов'язку держави має наслідком ускладнення в його реалізації, тому є напрямом подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення екологічних прав громадян.

Щодо встановлення кореспондувального екологічним правам громадян обов'язків інших суб'єктів, котрими (іншими суб'єктами) можуть

бути як будь-які особи, від яких вимагається не порушувати відповідне право, так і державні органи, які мають забезпечувати реалізацію, охорону та захист відповідних прав. Загальним імперативом, тобто таким, що стосується будь-яких суб'єктів, є закріплений у ст. 68 Конституції України обов'язок кожного неухильно додержуватися Конституції та законів України та не посягати на права інших людей, а також норми про те, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності [4]. Оскільки норми Конституції України є нормами прямої дії, то наведена ст. 68 є правовою підставою для можливості захистити чи відновити закріплені в ній екологічні права.

Зважаючи на закріплене у ст. 3 Конституції України положення про те, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4], суб'єктами, які мають сприяти реалізації екологічних прав громадян, є державні органи. Ще одним є обов'язок із забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, закріплений у ст. 16 Конституції України [4].

Аналіз питань, пов'язаних із відповідними суб'єктами, стосується так званого інституційного складника забезпечення екологічних прав громадян. У цьому аспекті слід згадати позицію Конституційного Суду України (далі – КСУ), який, надаючи тлумачення змісту тих чи інших конституційних норм та зазначаючи про певне, надане Конституцією України право, вказує про кореспондуючий обов'язок держави щодо його забезпечення, реалізація якого здійснюється органами державної влади відповідно до повноважень (наприклад, у п. 3 Рішення КСУ від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 [12]). Крім цього, надаючи тлумачення щодо відповідності норм інших нормативно-правових актів положенням Конституції України у тій чи іншій сфері, КСУ вказує й на те, що «невід'ємним складником правового регулювання відносин <...> є визначення правового механізму та державних органів, на які покладається обов'язок виконання політики держави у цій сфері» (наприклад, Рішення КСУ від 21.12.2011 р. № 20-рп/2011 [13]). Отже, дослідження потребують питання, які саме державні органи мають забезпечувати реалізацію цього права, а також питання їх статусу (повноважень, компетенції у цій сфері).

Аналіз повноважень суб'єктів різних гілок влади, закріплених у Конституції України, свідчить про те, що кожна з трьох гілок державної влади так чи інакше задіяна в процесі забезпечення відповідних прав, про що у Конституції України зафіксовано або шляхом прямої вказівки, або опосередковано. Так, стосовно законодавчої гілки влади в п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції України

йдеться про затвердження ВРУ указів Президента України про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації [4]. Величезне значення мають й інші норми, а саме пп. 6, 19 ч. 1 ст. 92, в яких екологічна безпека визначена як сфера, питання щодо якої визначаються лише на рівні законів, а не інших нормативно-правових актів, як і врегулювання правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації [4]. Про компетенцію Президента України щодо оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації йдеться у п. 21 ч. 1 ст. 106 Конституції України. Повноваження вищого органу виконавчої гілки влади щодо забезпечення проведення політики у сфері екологічної безпеки і природокористування зафіксовані в п. 3 ч. 1 ст. 116 Конституції України [4]. Щодо судової гілки влади відповідні повноваження із захисту екологічних прав громадян закріплюються опосередковано, через закріплення норми про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі; про здійснення судочинства КСУ та судами загальної юрисдикції; про незалежність суддів під час здійснення правосуддя та підкорення їх лише закону (ст.ст. 124, 129 Конституції України [4]), адже, як правильно зазначила суддя КСУ М.А. Маркуш (2012 р.), головним призначенням судової влади є вирішення віднесених законодавством до її компетенції правових конфліктів (п. 4.1 [14]). Крім цього, слід погодитись і з її тезами про те, що реалізація кореспондувального наданому громадянам права обов'язку держави щодо його забезпечення здійснюється органами державної влади, зокрема судами (п. 4.3), а у правозастосовній практиці суди повинні бути ефективним суб'єктом захисту конституційних прав громадян під час вирішення їх справ (п. 4.3) [14].

Аналіз судової практики та судових рішень, наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень [15], свідчить про різні категорії справ, пов'язані з екологічною сферою, які розглядаються в порядку адміністративного судочинства. Серед них є справи, в яких відповідачами є суб'єкти державної влади, до компетенції яких уналежнено ті чи інші питання, пов'язані з цією сферою суспільного життя, а саме:

– справи про визнання недійсними наказів про анулювання ліцензій (наприклад, справа № 300/146/19, яка розглядалась Івано-Франківським окружним адміністративним судом; справа № 0340/1864/18, яка розглядалась Волинським окружним адміністративним судом; справа № 810/3775/18, яка розглядалась Київським окружним адміністративним судом [15]);

– справи про бездіяльність державних органів щодо прийняття рішення про надання дозволів

(наприклад, справа № 808/107/18, яка розглядалась Запорізьким окружним адміністративним судом [15]);

– справи про визнання протиправними та скасування рішень відповідного органу (наприклад, справа № 819/79/18, яка розглядалась Тернопільським окружним адміністративним судом; справа № 804/5897/17, яка розглядалась Дніпропетровським окружним адміністративним судом [15]);

– справи про скасування постанови про накладення штрафу уповноваженими посадовими особами (наприклад, справа № 160/2551/19, яка розглядалась Дніпропетровським окружним адміністративним судом [15]);

– справи про оскарження рішень негативного для суб'єкта звернення характеру відповідного органу (наприклад, справа № 500/2806/18, яка розглядалась Тернопільським окружним адміністративним судом [15]) тощо.

Також суб'єкти державної влади, наділені компетенцією у сфері екології, часто є позивачами у справах, які розглядаються адміністративним судом, а предметом спору, зокрема, є вимоги про припинення права користування певними об'єктами (наприклад, справа № 817/837/18, яка розглядалась Рівненським окружним адміністративним судом; вимоги про анулювання дозволів (наприклад, справа № 817/157/17, яка розглядалась Рівненським окружним адміністративним судом [15]) та інші вимоги. У Єдиному державному реєстрі судових рішень є також справи, обома сторонами в яких є державні органи (наприклад, справа № 300/195/19; справа № 0940/1209/18, яка розглядалась Івано-Франківським окружним адміністративним судом тощо [15]).

Крім розгляду справ у порядку адміністративного судочинства, які лише опосередковано пов'язані із захистом екологічних прав саме громадян, адже їх суб'єктами здебільшого є юридичні особи, тобто не йдеться про навколишнє щодо суб'єкта середовище, а йдеться про певні питання, пов'язані з діяльністю, яка може впливати на стан екології і, відповідно, зачіпає екологічні права громадян опосередковано; участь судової гілки влади у забезпеченні та захисті таких прав пов'язана з притягненням до адміністративної відповідальності, адже кількість адміністративних правопорушень у сфері екології є значною. Так, за інформацією, розміщеною на офіційному сайті Державної служби статистики України, у 2018 році розглянуто 65 948 справ про адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини та накладено адміністративні стягнення на 60 490 осіб [16]. Статистика за 2019–2021 роки наразі на цьому офіційному сайті відсутня.

Більшість адміністративних правопорушень у сфері екології закріплює Глава 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). При цьому з 67 складів правопорушень, що так чи інакше пов'язані з питаннями екології в цій Главі, безпосередньо районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями) розглядаються лише декілька категорій справ, майже всі з яких стосуються тваринного та рослинного світу. Це, зокрема, передбачені чч. 2, 4, 5 ст. 85 («Порушення правил використання об'єктів тваринного світу»), ст. 85-1 («Виготовлення, збут, зберігання чи реклама заборонених знарядь добування (збирання) об'єктів тваринного або рослинного світу»), ст. 88 («Незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу»), ст. 88-1 («Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах»), ст. 88-2 «Порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними»), ст. 89 («Жорстоке поводження з тваринами»), ст. 90 («Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України»), ст. 91 («Порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду»), ст. 91-5 («Порушення вимог законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля») КУпАП [17] адміністративні правопорушення. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 288 КУпАП [17] постанови майже всіх органів (посадових осіб) про накладення адміністративного стягнення можуть бути оскаржені, зокрема, у районних, районних у містах, міських чи міськрайонних судах у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, з особливостями, встановленими КУпАП. Отже, спектр вияву судової гілки влади щодо захисту й забезпечення реалізації екологічних прав громадян доволі значний.

Попри те, що всі гілки влади, як було показано вище, представлені у механізмі забезпечення екологічних прав громадян, саме на виконавчу гілку влади припадає найбільш вагома частина відповідних повноважень. У цій частині також наявні певні недоліки в нормативному врегулюванні, пов'язані, зокрема, із закріпленими повноваженнями (компетенцією) того чи іншого представника виконавчої гілки влади. Серед закріплених у законодавчих актах повноважень суб'єктів виконавчої гілки влади найбільший інтерес із точки зору наявності недосконалостей у нормативному врегулюванні становлять два блоки таких повноважень – нормотворчі та контрольно-наглядові. Щодо нормотворчих функцій, то ними наділено

декілька суб'єктів, починаючи від КМУ та завершуючи різними центральними органами виконавчої влади (далі – ЦОВВ). Контрольно-наглядовими функціями також наділені різні за статусом суб'єкти. У межах цієї публікації зупинимось лише на одному з них.

Головним органом у системі ЦОВВ, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та біологічної безпеки, згідно з положеннями Постанови КМУ від 25.06.2020 р. № 614 [18], є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів (далі – Міндовкілля). Його попередником було Міністерство енергетики та захисту довкілля України (згідно з Постановою КМУ від 21.01.2015 р. № 32), яке отримало таке найменування відповідно до Постанови КМУ від 02.09.2019 р. № 829 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади», а сама оптимізація полягала у перейменуванні Міністерства екології та природних ресурсів на вищевказане міністерство та реорганізації шляхом приєднання до нього Міністерства енергетики та вугільної промисловості. Отже, можемо констатувати часті перейменування, а також, зважаючи на те чи інше найменування цього ЦОВВ у певний проміжок часу, наділення чи «відібрання» певних повноважень у конкретних сферах.

Серед повноважень цього ЦОВВ, закріплених у Положенні про вказане міністерство (далі – Положення), можна виокремити декілька блоків, як-от: 1) формування та реалізація державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та у сфері екологічної безпеки; 2) обмежені законом повноваження щодо формування та реалізації державної політики у сферах біологічної і генетичної безпеки, лісового та мисливського господарства; 3) лише формування (без реалізації) державної політики у сферах: а) розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів; б) геологічного вивчення та раціонального використання надр; в) управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, а також здійснення державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення; г) здійснення державного нагляду (контролю) [18].

Формування державної політики в певних сферах передбачає виокремлення базових напрямів, регулювання яких у подальшому конкретизуватимуться у нормах права (оформлюватимуться

у формі певних нормативно-правових актів). Так, наприклад, у пп. 25, пп. 122, пп. 128 п. 4 Положення йдеться про розробку проєктів нормативно-правових актів, видання нормативно-правових актів із низки питань. Реалізація державної політики передбачає впровадження цих норм у життя. Контрольно-наглядові повноваження, як видно з вищевказаного узагальнення повноважень, наразі виокремлені як певний напрям, щодо якого формується держава політика у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів (абз. 9 п. 1 Положення [18]). У Положенні привертає увагу як одночасність у використанні слів «нагляд» та «контроль» (наприклад, у п. 1 йдеться про здійснення «державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів»; подібні формулювання наявні і в абз. 13 пп. 1 п. 3, ост. абз. пп. 122 п. 4, пп. 128 п. 4 Положення [18]), так і окреме використання слова «контроль» (наприклад, про контроль у тому чи іншому аспекті йдеться в абз. 13, 16 пп. 1 п. 3; пп. 2, 19, 20, 22, 24-25, 27, 37, 46, 92, 129, 146, 150, 158-1 п. 4; пп. 1, 3, 5, 6 п. 5; п. 8; пп. 3, 5, 12 п. 10; пп. 3, 5, 14 п. 12 Положення [18]). «Нагляд» окремо не використовується.

У Положенні чітко не вбачається, який зміст нормотворець (тут – КМУ) вкладає у поняття «контроль», «нагляд», «державний нагляд (контроль)». Аналіз нормативних дефініцій на офіційному сайті ВРУ [19] свідчить про доволі широкий спектр використання всіх цих понять у різних нормативно-правових актах. Не розмежовуючи в жодному з нормативних актів поняття «контроль»/«нагляд», «державний нагляд»/«державний контроль», законодавець ускладнює тлумачення їх змісту, зокрема, у разі потреби захисту відповідного права, порушеного суб'єктом контролю (нагляду). Зважаючи на те, що доктрина наразі офіційно не є визнаним джерелом адміністративного права (можливість використовувати доктринальні положення для тлумачення змісту понять, змісту того чи іншого права чи принципу в судовій чи адміністративній правозастосовній діяльності нормативно не закріплено), а також обґрунтовується доцільність уніфікації їх змісту на нормативному рівні, зважаючи на відсутність уніфікованого погляду науковців на сутність цих понять. У доктрині адміністративного права нагляд визначають як окрему форму контролю («звужений контроль»), який здійснюється лише державними органами та їх посадовими особами, є непостійним та здійснюється щодо непередбачених і не підлеглих органу, що здійснює нагляд, суб'єктів. Відмінність між контролем та наглядом часто вбачають у відсутності відомчої підлеглихості

щодо нагляду та її наявності щодо контролю; у відсутності можливості втручання в оперативно-господарську діяльність для усунення виявлених вад під час нагляду і наявності такої можливості під час контролю; щодо відповідності прийнятих актів чи вчинених дій вимогам законності й доцільності під час контролю і лише вимогам законності щодо нагляду; щодо можливого реагування (часте застосування заходів адміністративного примусу під час контрольних заходів та рідке – під час здійснення нагляду) [11, с. 232; 20, с. 283–284]. Наведені напрацювання вчених-юристів, зокрема вчених-адміністративістів, із питань співвідношення понять «контроль»/«нагляд», «державний нагляд»/«державний контроль» доцільно врахувати у разі закріплення відповідних понять на нормативному рівні.

Висновки. Належне забезпечення екологічних прав громадян можливе в разі усунення недоліків нормативного врегулювання відповідних прав, що безпосередньо впливають на можливість ефек-

тивної їх реалізації громадянами. Наявні недоліки можна згрупувати у декілька блоків. Перший блок пов'язаний із недоліками дефінітивної частини законодавства, адже більшість базових понять, на які вказується у Конституції України, попри той факт, що майже щодо кожного з них наявне спеціальне нормативне врегулювання на законодавчому рівні (спеціальні закони), або не закріплюють відповідні терміни (наприклад, «екологічні права», «довкілля», «стан довкілля», «безпечне довкілля», «екологічна ситуація», «навколишнє природне середовище»), або їх зміст важко визнати однозначним, таким, що не викликає проблем у тлумаченні. Другий блок також заснований на «термінологічній базі» і пов'язаний із наданням чіткого тлумачення змісту контрольного та наглядового складників повноважень органів публічної влади. Інституційний та деліктний складники питань захисту та охорони екологічних прав заслуговують окремого детального висвітлення, що може стати предметом відповідних публікацій.

Література

1. Галіцина Н.В. Теорія та практика реалізації концепції соціальної держави в Україні: адміністративно-правове дослідження : монографія. Харків : ФОП Панов, 2016. 578 с.
2. Мельник Р.С. Новели сучасної концепції українського адміністративного права. *Lex portus*. 2017. № 5. С. 5–16.
3. Солодова К.Ю. Практика Європейського суду з прав людини у системі джерел адміністративного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 298 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4606>
5. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків : Торсінг Плюс, 2011. 768 с.
6. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. Харків : Фоліо, 2005. 767 с.
7. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / Уклад. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник; за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : Видавничий дім «Школа», 2014. 1553 с.
8. Головченко В.В., Ковальський В.С. Юридична термінологія : довідник. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 224 с.
9. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко [та ін.] ; за заг. ред. О.В. Зайчука. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 384 с.
10. Правознавство: словник термінів. За ред. В. Г. Гончаренка. Навчальний посібник. Київ : Юрисконсульт, КНТ. 2007. 636 с.
11. Адміністративне право України : словник термінів / за заг. ред.. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова ; Київ : Ін Юре, 2014. 520 с.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України : Рішення від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII "Прикінцеві положення" Закону України "Про Державний бюджет України на 2011 рік" : Рішення від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>.
14. Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М.А. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України

щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na16d710-12#Text>

15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
16. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. Адміністративні правопорушення в Україні у 2018 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/prav_zloch/arh_adm_prp_u.htm
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України № 8073-Х від 07.12.1984 р. (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
18. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. (із змінами) № 614. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-п#Text>
19. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство. Термінологія законодавства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin>
20. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. В. В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

References

1. Halitsyna N. V. (2016) *Teoriia ta praktyka realizatsii kontseptsii sotsialnoi derzhavy v Ukraini: administratyvno-pravove doslidzhennia : monohrafiia* [Theory and practice of realization of the concept of the social state in Ukraine: administrative and legal research: monograph]. Kharkiv: FOP Panov.
2. Melnyk R. S. (2017) *Novely suchasnoi kontseptsii ukrainskoho administratyvnoho prava* [Novels of the modern concept of Ukrainian administrative law]. *Lex portus*, no. 5, pp. 5–16.
3. Solodova K. Yu. (2020) *Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u systemi dzherel administratyvnoho prava* [The case law of the European Court of Human Rights in the system of sources of administrative law]. (PhD Thesis), Kyiv.
4. Verkhovna Rada of Ukraine (1996) *Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. (iz zminamy)* [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 (as amended)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 30, pp. 141. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#n4606>
5. Nechvolod L. I. (2011) *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv* [Modern dictionary of foreign words]. Kharkiv : Torsinh Plus.
6. Kovalova T. V. (ed.) (2005) *Velykyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv : Folio.
7. Kusaikina N., Tsybulnyk Yu., Dubichynskyi V.V. (ed.) (2014) *Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy : 60000 sliv* [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 60,000 words]. Kharkiv : Vydavnychiy dim «Shkola».
8. Holovchenko V. V., Kovalskyi V. S. (1998) *Yurydychna terminolohiia : dovidnyk* [Legal terminology: handbook]. Kyiv : Yurinkom Inter.
9. Zaichuk O. V., Kopylenko O. L., Onishchenko N. M., Zaichuk O. V. (ed.) (2009) *Suchasna pravova entsyklopediia* [Modern legal encyclopedia]. Kyiv: Yurinkom Inter.
10. Honcharenko V. H. (ed.) (2007) *Pravoznavstvo: slovnyk terminiv* [Jurisprudence: a dictionary of terms]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv : Yuryskonsult, KNT.
11. Kolomoiets T. O., Kolpakov V. K. (ed.) (2014) *Administratyvne pravo Ukrainy : slovnyk terminiv* [Administrative law of Ukraine: dictionary of terms]. Kyiv: In Yure.
12. Verkhovna Rada of Ukraine (2012) *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam pravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statti 1, chastyn pershoi, druhoi, tretoi statti 95, chastyny druhoi statti 96, punktiv 2, 3, 6 statti 116, chastyny druhoi statti 124, chastyny pershoi statti 129 Konstytutsii Ukrainy, punktu 5 chastyny pershoi statti 4 Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy, punktu 2 chastyny pershoi statti 9 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy v systemnomu zviazku z okremymy polozhenniamy Konstytutsii Ukrainy : Rishennia vid 25.01.2012 r. № 3-р/2012* [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Board of the Pension Fund of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 1, parts one, two, three of Article 95, part two of Article 96, items 2, 3, 6 of Article 116, part two of Article 124, part one Article 129 of the Constitution of Ukraine, paragraph 5 of the first part of Article 4 of the Budget Code of Ukraine, paragraph 2 of the first part of Article 9 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in systematic connection with certain provisions of the Constitution of Ukraine: Decision of 25.01.2012 № 3-р / 2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2011) Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 49 narodnykh deputativ Ukrainy, 53 narodnykh deputativ Ukrainy i 56 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 rozdil VII "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2011 rik" : Rishennia vid 26.12.2011 r. № 20-rp/2011 [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on constitutional petitions of 49 people's deputies of Ukraine, 53 people's deputies of Ukraine and 56 people's deputies of Ukraine on compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with paragraph 4 of section VII "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine 2011": Decision of 26.12.2011 № 20-rp / 2011]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>
14. Verkhovna Rada of Ukraine (2012) Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Markush M.A. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam pravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statti 1, chastyn pershoi, druhoi, tretoi statti 95, chastyny druhoi statti 96, punktiv 2, 3, 6 statti 116, chastyny druhoi statti 124, chastyny pershoi statti 129 Konstytutsii Ukrainy, punktu 5 chastyny pershoi statti 4 Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy, punktu 2 chastyny pershoi statti 9 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy v systemnomu zvi-azku z okremymy polozhenniamy Konstytutsii Ukrainy [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Markush MA concerning the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Board of the Pension Fund of Ukraine on the official interpretation of the provisions of Article 1, parts one, two, three of Article 95, part two of Article 96, paragraphs 2, 3, 6 of Article 116, part two of Article 124 first article 129 of the Constitution of Ukraine, paragraph 5 of the first part of Article 4 of the Budget Code of Ukraine, paragraph 2 of the first part of Article 9 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in systematic connection with certain provisions of the Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na16d710-12#Text>
15. Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen [Unified state register of court decisions]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua>
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiinyi sait. Administratyvni pravoporushennia v Ukraini u 2018 rotsi [State Statistics Service of Ukraine. Official site. Administrative offenses in Ukraine in 2018]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/prav_zloch/arh_adm_prp_u.htm
17. Verkhovna Rada of Ukraine (2021) Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy № 8073-X vid 07.12.1984 r. (iz zminamy ta dopovnenniamy) [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine № 8073-X of December 7, 1984 (as amended)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
18. Verkhovna Rada of Ukraine (2020) Deiaki pytannia Ministerstva zakhystu dovkilia ta pryrodnykh resursiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.06.2020 r. (iz zminamy) № 614. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-p#Text>
19. Verkhovna Rada of Ukraine (2021) Ofitsiinyi sait VRU. Zakonodavstvo. Terminolohiia zakonodavstva [Official website of the Verkhovna Rada. Legislation. Legislation terminology]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin>
20. Kovalenko V.V. (ed.) (2012) Kurs administratyvnoho prava Ukrainy : pidruchnyk [Course of administrative law of Ukraine: textbook]. Kyiv : Yurinkom Inter.